

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. lic. Karoliny Rachwał,
*Data Ostatniej Wieczerzy i jej wpływ na celebrację Wielkiego Tygodnia
w Kościele do X wieku,*
pisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Szymona Drzyżdżyka,
Kraków 2022, ss. 166.

Wstęp

Jezus Chrystus wraz z Apostołami sprawuje Ostatnią Wieczerzę czyli pierwszą Eucharystię w Wieczerniku. Wydarzenie to stało się źródłem teologii tego sakramentu. Od pierwszych wieków zajmuje on centralne miejsce zarówno w życiu pierwotnego Kościoła jak i wspólnoty wierzących dzisiaj. Zostało ono utrwalone na kartach Pisma Świętego Nowego Testamentu. Z natchnienia Ducha Świętego opisali je ewangeliści. Relacje synoptyków a więc św. Mateusza, św. Marka i św. Łukasza odbiegają od zapisu św. Jana a główny problem dotyczy daty spożycia Ostatniej Wieczerzy. Ukształtowana tradycja liturgiczna na przestrzeni dziejów była wynikiem medytacji, dyskusji i polemik nad biblijnymi zapisami. Do egzegetów i teologów zajmujących się tym zagadnieniem dołącza doktorantka Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie Karolina Rachwał, która biorąc pod uwagę dzieje dogmatu eucharystycznego z jego wzlotami i upadkami aktualizuje dane dotyczące badań nad kwestią jej celebrowania konkretnego dnia i reperkusji odnoszących się do kształtowania się tradycji liturgicznej i celebrowania liturgii Wielkiego Tygodnia.

1. Temat rozprawy i problem badawczy

W opisach ewangelistów odnoszących się do Wieczerzy spożytej z Apostołami przez Chrystusa w przeddzień Jego męki znajdujemy stwierdzenia, które wymagają dopowiedzeń. Jest to wieczerza paschalna, spożywana zgodnie z przyjętym w Izraelu obrzędem. Czy na pewno? Chrystus umywa nogi swoim uczniom i wyjaśnia im sens tego, co czyni. Czy oni to rozumieją? Zasiada z nimi do posiłku, przemienia chleb w Swoje Ciało, a wino w Swoją Krew i daje im je jako pokarm oraz napój. Poleca im jednocześnie czynić to na Jego pamiątkę.

Pomiędzy św. Janem ewangelistą a pozostałymi: św. Markiem, św. Mateuszem i św. Łukaszem pojawia się odmienny zapis dotyczący dnia Ostatniej Wieczerzy, którą Jezus spożył ze swymi uczniami. Fakt ten zapisany przez św. Marka a także konsekwentnie św. Mateusza i św. Łukasza, odnosi się do dnia, w którym zabijano baranki paschalne: „W pierwszy dzień Przaśników, kiedy ofiarowywano Paschę, zapytali Jezusa Jego uczniowie: «Gdzie chcesz, żebyśmy Ci

przygotowali Paschę do spożycia?» [...]. Z nastaniem wieczora przyszedł tam Jezus razem z dwunastoma” (Mk 14, 12.17). Jest to wigilia święta Paschy, czyli według chronologii synoptyków to czwartek.

Inaczej opisuje te okoliczności św. Jan. Według niego zwierzchnicy żydowscy prowadzący Jezusa do Piłata nie weszli do pretorium, „aby się nie skalać i móc spożyć Paschę” (J 18, 28). Zapis ten sugeruje, że proces Jezusa toczył się jeszcze przed wieczerzą paschalną wszystkich Żydów, a ukrzyżowanie miało miejsce wtedy, gdy wyznawcy judaizmu zabijali baranki na wieczorny posiłek rytualny.

Ostatnia Wieczerza zawierała w sobie elementy historyczne, związane z określonym miejscem i czasem, oraz rzeczywistość ponadlokalną i ponadczasową. Jej centrum stanowi „Ciało za nas wydane” i „Krew za nas przelana”. Są to słowa porządkujące wszystkie prawdy wiary związane z Eucharystią. W stosunku do Krzyża, Ostatnia Wieczerza antycypowała złożoną na nim ofiarę, każda natomiast Msza św. uobecnia tę ofiarę.

I chociaż teologia sakramentu jest podobnie opisana przez wszystkich ewangelistów to jednak umiejscowienie Ostatniej Wieczerzy przez św. Jana w dniu śmierci Jezusa na krzyżu różnicuje spojrzenie na to wydarzenie i powiązane jest ze zróżnicowaną praktyką obchodów dni Wielkiego Tygodnia w chrześcijaństwie. Cały sens prawd wiary, podyktowany Misterium Paschalnym, który z początku pozornie wydaje się prosty, wyraźny i czytelny, brany z całą powagą i dociekaniem, staje się nagle nie do ogarnięcia i wymaga precyzyjnych dopowiedzeń.

Należy zatem podkreślić trafność ujęcia zakresu tematu podjętego przez doktorantkę w przedłożonej do obrony dysertacji doktorskiej. Czy można uzgodnić przekaz św. Jana z opisem pozostałych synoptyków? Kiedy rzeczywiście miała miejsce Ostatnia Wieczerza? Jak data jej sprawowania kształtowała praktykę liturgii Wielkiego Tygodnia?

Doktorantka postanowiła rozwikłać tę trudność i przebadać sposób rozumienia i interpretacji daty Ostatniej Wieczerzy i kształtowania się tradycji paschalnej w Kościele w oparciu o dotychczas przeprowadzone badania w tej kwestii. W ostatnich kilku latach ukazały się komentarze i opracowania związane z tym zagadnieniem, które posłużyły doktorantce jako źródła do redakcji dysertacji doktorskiej, spośród których do najważniejszych autorka zaliczyła: Annie Jaubert, *La date de la Cène*, Paris 1957; Colin Humphreys, *The Mystery of the Last Supper*, Cambridge 2011; Brant Pitre, *Jezus i żydowskie korzenie Eucharystii*, Kraków

2018; Jan Łach, *Data Ostatniej Wieczerzy w świetle dokumentów znad Morza Martwego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 11/5 (1958), Mariusz Rosik, *The Dispute over the Date of the Last Supper. Its Chronology Revisited*, „Verbum Vitae”, 38/1 (2020).

Skoro znalazła się w tym zbiorze książka amerykańskiego biblisty Branta Pitre'a, *Jesus and the Jewish Roots of the Eucharist. Unlocking the Secrets of the Last Supper*, New York 2011, szkoda, że autorka nie sięgnęła także do innego biblisty Scotta Hahna, który w książce *The Fourth Cup. Unveiling the Mystery of the Last Supper and the Cross*, New York 2018, zajął się problemem znaczenia Ostatniej Wieczerzy i śmierci Jezusa na krzyżu (Scott Hahn, *Czwarty Kielich. Odkrywanie tajemnicy Ostatniej Wieczerzy i krzyża*, Kraków 2019). Oczywiście, nie wszystkie trzeba uwzględniać, pewne tytuły jednak wspomnieć po prostu wypada.

Temat, zawarty w tytule dysertacji brzmi: *Data Ostatniej Wieczerzy i jej wpływ na celebrację Wielkiego Tygodnia w Kościele do X wieku*. Warto podkreślić zwięzłość takiego ujęcia problemu w temacie. Krótki i konkretny tytuł zawiera w sobie zarówno problem, jak i jego dobrze nakreśloną bazę źródłową. Celem autorki dysertacji, związanym z podjętym trudem opracowania ukazanego powyżej zagadnienia, jawi się zdobycie tytułu doktora w zakresie nauk teologicznych, postawić należy zasadne pytanie, czy temu zadaniu autorka podołała w stopniu należyтым?

2. Struktura i ocena merytoryczna

Przedłożona do recenzji monografia liczy 166 stron, ma logiczny układ kompozycyjny a jej podział na poszczególne rozdziały i paragrafy daje kompletny obraz całości określonego w temacie problemu.

Strona tytułowa skomponowana według przewidzianych norm otwiera dysertację. Autorka zaraz po niej umieszcza opis bibliograficzny pracy, stosuje zabieg towarzyszący redakcji tekstów naukowych, do których dołącza się streszczenie i słowa kluczowe, i takie dane znajdują się w tym miejscu (s. 2). Na następnych stronicach można zapoznać się z precyzyjnie skomponowanym spisem treści (s. 3-4). Ważne jest pomieszczenie za nim wykazu skrótów i tabel (s. 5), który umożliwi czytelnikowi rozprawy zapoznanie się bez problemu z uwzględnionymi w tekście komponowanym przez autorkę skróconych not i stosowanych obliczeń.

Z kolei *wstęp* (s. 6-17), bardzo szczegółowo rozpisany i opracowany, co nie zawsze ma miejsce w tego typu pracach, pozwala na zapoznanie się z kontekstem środowiskowym przeprowadzanych badań, fundamentami i strukturą dzieła, czyli problemem badawczym (s. 8-9), ogólnym stanem dotychczas przeprowadzonych poszukiwań w opisywanym temacie (s. 9-11), źródłami (s. 11-13) i terminologią (s. 13-14), metodą służącą realizacji badań (s. 14-15) i strukturą redakcji tekstu dysertacji (s. 15-17) czyli tym, co we wstępie znaleźć się powinno.

Autorka ukazuje cel podjęty w pracy, którym ma być prześledzenie występujących rozbieżności w opisach Ostatniej Wieczerzy przez Ewangelistów i ich synteza odpowiadająca wynikom dotychczas dostępnej wiedzy a także usystematyzowanie tradycji paschalnej kształtującej się na przestrzeni wieków do X włącznie, w ramach praktyki Kościoła. Założony cel autorka pragnie osiągnąć poprzez dotarcie do egzegetycznych źródeł i znajdujących swoje reperkusje odniesień w dorobku Ojców Kościoła a także w badaniach biblistów i teologów przełomu wieków XX i XXI. Nakreślając bazę źródłową dla tematu teologii wydarzenia Ostatniej Wieczerzy i jej celebracji w obrzędach Wielkiego Tygodnia do X wieku autorka zapowiada również odniesienie się do szerszego kontekstu historycznego i kulturowego co pozwoli wyłonić innowacyjność na poziomie końcowych wniosków na tle dyskursu o precyzyjne ustalenie daty, przebiegu i znaczenia spożytej przez Chrystusa wieczerzy z uczniami.

Godne podkreślenia jest szczegółowe opracowanie wstępu z wyraźnym podziałem na poszczególne jego części, co nie budzi zarzutów pod względem merytorycznym i wskazuje na naukowo-badawczą sprawność doktorantki.

Po wstępie pojawia się zasadnicza część elaboratu, podzielonego na cztery rozdziały (s. 18-155), które z kolei dzielą się na paragrafy, organizujące treść całej dysertacji. Nie udało się utrzymać w poszczególnych rozdziałach podobnej liczby paragrafów najprawdopodobniej dlatego, że tworzące je treści merytoryczne odbiegały od zaplanowanych proporcji co oczywiście nie ma wpływu na jakość zawartości a jedynie może budzić zastrzeżenia estetyczne.

Pierwszy rozdział: *Biblijne źródła chronologii wydarzeń paschalnych* (s. 18-44) koncentruje uwagę czytelnika wokół istotnych egzegetycznych kwestii dotyczących Ostatniej Wieczerzy opisanej w Ewangeliach. Doktorantka, po uprzednim uargumentowaniu odnoszącym się do historyczności Ewangelii (s. 19-29), omówiła chronologię wydarzeń składających się na okoliczności poprzedzające Ostatnią Wieczerzę jak też sam jej przebieg w Ewangeliach synoptycznych (s. 30-38) oraz opisała jej historię i symboliczne znaczenie w Ewangelii św. Jana (s. 39-44).

Rozdział drugi: *Główne teorie dotyczące daty Ostatniej Wieczerzy* (s. 45-100) rekonstruuje niełatwe do odtworzenia wizje podyktowane zdolnością odliczania czasu według ustalonego zwyczajowo kalendarza. Próba odpowiedzi na pytanie o datę sprawowania tego wydarzenia opiera się na dwóch odmiennych sposobach liczenia poszczególnych godzin dnia. Obydwoma sposobami posługiwali się Żydzi żyjący w I wieku. Faryzeusze odliczali nowy dzień od wschodu słońca natomiast pozostali preferowali odliczanie dnia od zachodu słońca. Doktorantka uwzględniając te różnice odwołuje się jeszcze do trzeciego ważnego argumentu a mianowicie do różnie interpretowanego czasowo święta Paschy. Ten sposób odniesienia do systemów stosowanych do obliczeń w tym okresie wymusił na doktorantce potrzebę scharakteryzowania istniejących zróżnicowanych grup w Palestynie okresu drugiej Świątyni (s. 46-51) a także wyjaśnienia związanego ze stosowaniem w kulcie w świątyni jerozolimskiej kalendarza lunarne i założeń opartych na analizie semickiego liczenia czasu (s. 51-58). Rozbieżności ewangeliczne co do daty Ostatniej Wieczerzy powiązane były z rozbudowaną tradycją świętowania Paschy, co analizuje doktorantka w kolejnym punkcie tego rozdziału (s. 58-72). W następnym autorka dysertacji zwraca uwagę na niektóre z pism starotestamentowych odkrytych w Qumran, które dzięki metodzie krytyczno-historycznej stosowanej do ich analizy wniosły nowe spojrzenie na rozumienie procesu chronologii datowania w nich zawartych informacji (s. 72-76) a w konsekwencji pomogły zrozumieć stosowanie przez qumrańczyków solarne kalendarza (s. 76-79). Zawartość manuskryptów z Qumran posłużyła do zaprezentowania przez doktorantkę opracowanej przez Annie Jaubert teorii stosowania dwóch kalendarzy (s. 79-88) jak też w oparciu o trwającą wokół niej debatę ukazania najnowszych związanych z tą teorią rezultatów (s. 88-100). Posłużyła się w tej analizie badaniami i ich wynikami zasugerowanymi przez W. Waddingtona w roku 1989 jak też C. Humphreysa w roku 2011.

Rozdział trzeci: *Recepcja wydarzeń paschalnych w tradycji Kościoła katolickiego* (s. 101-137) poświęcony został przeanalizowaniu drogi prowadzącej do ukształtowania wspólnej tradycji odnoszącej się do liturgicznego świętowania Wielkanocy. Doktorantka odwołując się do tekstów pierwotnego Kościoła przypomniła poszczególne etapy kształtowania się tradycji wokół Wielkiego Tygodnia do III wieku (s. 103-108), praktyki dni postnych w pierwszych trzech wiekach chrześcijaństwa (s. 109-114), daty Wielkanocy przed Soborem Nicejskim I (s. 115-123), konsolidowania się praktyki religijnej Wielkiego Tygodnia od Soboru Nicejskiego I do Nicejskiego II (s. 123-131), miejsca wspomnienia Ostatniej Wieczerzy w kalendarzu liturgicznym (s. 131-137).

Ostatni, czwarty rozdział dysertacji, jest odważną próbą wyciągnięcia wniosków wynikających z analizy zebranego materiału (s. 138-154). Autorka zachowując klucz chronologii dziejów Kościoła przypomina praktykę stosowaną przez chrześcijan w pierwszych wiekach i jeszcze raz dokonuje systematycznego zestawienia wydarzeń związanych z Wielkim Tygodniem, szczególny akcent kładąc na kształtowanie się tradycji liturgicznej Triduum Paschalnego (s. 138-143), zestawia i ocenia przedstawione rozwiązania (s. 143-150) i wyprowadza wnioski końcowe z przeprowadzonych analiz (s. 150-154).

Całość pracy wieńczy *Zakończenie* (s. 155-159). Stanowi ono próbę podsumowania dokonanych w pracy analiz z ich klasyfikacją na wnioski odnoszące się do treści tekstów biblijnych i pochodzących z tradycji jak też odnoszące się do wypracowanych na przestrzeni lat teorii odnoszących się do badań egzegetyczno-kulturowo-literackich.

Robiąc kolejny krok zapoznajemy się z bibliografią (s. 160-166) zawierającą źródła (s. 160-161), literaturę przedmiotu (s. 161-164) i literaturę pomocniczą (s. 164-166). Wprawdzie, doktorantka odwołując się do tekstów źródłowych Ojców Kościoła nie korzystała z krytycznych edycji tekstów oryginalnych, jednak posłużyła się dobrymi tłumaczeniami w jęz. polskim.

Trudno jest uchwycić kryteria zastosowane przy doborze autorów źródeł. Rozpiętość czasowa to dwadzieścia wieków: są pośród nich Ojcowie Kościoła, historycy starożytni, współcześni pisarze i „papież Benedykt XXVI”. Ufam, że pomyłka podyktowana jest literówką bo przecież trudno jest odnieść się do myśli kogoś kto jeszcze nie zaistniał w historii dziejów. Może było warto pomyśleć nad chronologicznym a nie tylko alfabetycznym uporządkowaniem źródeł.

Godne podkreślenia są odwołania do autorów obcojęzycznych, z których twórczości doktorantka korzystała – 11 pozycji w języku angielskim i 1 w języku francuskim.

3. Ocena formalna rozprawy

Oceniana dysertacja od strony formalnej zasługuje na pochwałę a zawarte w niej osiągnięcia potwierdzają umiejętność redakcji tekstu naukowego, którą wykazała się doktorantka.

Przedłożona monografia w postaci dysertacji doktorskiej jest opracowaniem autorskim z przeprowadzonych dotychczas badań i analiz bez wątpienia wzbudzającym uznanie i w tym samym stopniu wzniosłym jak i śmiałym.

Doktorantka sięgnęła po pisma, które zawierały przekaz opisu Ostatniej Wieczerzy jak też te, które streszczały tworzącą się tradycję wokół celebracji Wielkiego Tygodnia w Kościele. Przeprowadzona analiza treści nie odebrała jej odwagi w ich krytycznym komentowaniu co zostało przedłożone w rozdziale czwartym dysertacji.

Autorka podjęła się udzielenia odpowiedzi na temat daty celebrowania Ostatniej Wieczerzy i ze względu na dotychczas zdobytą wiedzę egzegetyczną tekstów biblijnych wyjaśnia, że łatwiej jest datować chwilę jej zakończenia, którą dla Chrystusa była śmierć na krzyżu. Nie oznacza to jednak, jakoby nie można było wypowiadać się na temat historycznego jej początku. Synoptycy podkreślają początek Wieczerzy Paschalnej w wieczór poprzedzający śmierć Jezusa czyli we czwartek i taki przekaz utrwalił się w tradycji liturgicznej Kościoła chociaż nie od razu, od IV wieku. Informacja z Ewangelii św. Jana o sprawowaniu Ostatniej Wieczerzy w dniu, w którym zabijano baranki, którymi Żydzi posługiwali się do spożycia wieczerzy paschalnej, może oznaczać celebrowanie jej przez Jego opozycjonistów.

W interpretacji tradycji związanej z wydarzeniami paschalnymi doktorantce udało się ustalić świętowanie ścisłego Triduum Paschalnego w Wielki Piątek, Sobotę i Niedzielę Zmartwychwstania. W niedzielę, po pierwszej wiosennej pełni księżyca świętowanie Wielkanocy, z czym wiązała się praktyka postu w Wielki Piątek poprzedzający Niedzielę Wielkanocną. Od III wieku pojawia się świętowanie wspomnienia Ostatniej Wieczerzy w czwartek, które nie przynależy w tamtym okresie bezpośrednio do obchodów paschalnych. Włączenie jej do Wielkiego Tygodnia następuje w wieku V. Doktorantka potwierdziła też od początku uplasowaną praktykę świętowania ustanowienia Eucharystii w Wieczerniku z liturgią Dnia Pańskiego co oznacza podkreślenie wyjątkowego charakteru jaki nadał jej Chrystus jako nowej Passze Pana. Triduum Paschalne jako okres przygotowujący na Niedzielę Zmartwychwstania to praktyka która pojawiła się w średniowieczu.

Ważnym osiągnięciem przedłożonym w dysertacji jest odwołanie się w sposób kompetentny do publikacji zawierających badania wokół datowania Paschy sprawowanej przez Jezusa, uwzględniających metody liczenia czasu w tamtych uwarunkowaniach kulturowych. Stąd odniesienie do tematu doktorantka potraktowała całościowo i nie zapomniała, że stosowana wokół obliczeń

hermeneutyka wymaga zastosowania różniących się między sobą metod adekwatnych do zrozumienia środowiska polityczno-społeczno-kulturowego. Tam, gdzie przedmiot materialny jest wspólny, zróżnicowanie następuje w przedmiocie formalnym.

Godne podkreślenia jest precyzyjne opisanie stosowanej do redakcji dysertacji metody opierającej się o analizę tekstów źródłowych, ukazanie rozwoju zawartych w nich treści w kluczu chronologicznym, porównanie wypracowanych teorii służących interpretacji prowadzonych badań w zakresie zagadnień zawartych w temacie dysertacji, wyeliminowanie błędnych założeń i sformułowanie właściwych wniosków.

Z pasją przeprowadzone analizy, odwołania do osiągnięć przedstawicieli nauk biblijnych i teologicznych, rzetelnie przeprowadzone konfrontacje zróżnicowanych ujęć odnoszących się do badanych zagadnień, zastosowane tabele oraz polemika wybrzmiewająca w obrębie omawianych zagadnień – to aspekty godne podkreślenia zawarte w przedłożonej do obrony dysertacji.

Recenzowana rozprawa jest pracą opracowaną zgodnie z wymaganymi normami metodologicznymi służącymi do redakcji tekstów naukowych. Przypisy zostały sformułowane klarownie i metodycznie. Język nie budzi zastrzeżeń chociaż w 4 i 5 punkcie rozdziału II, informacje o tekstach z Qumran podawane są momentami chaotycznie, z zastosowaniem przeskoków myślowych. Sformułowania i sposób pojęciowania jest adekwatny do dziedziny nauki w której doktorantka analizuje określony w temacie problem. I chociaż nie można zarzucić doktorantce braku opanowania warsztatu piśmienniczego, to warto zatrzymać się nad potrzebą wyeliminowania pojawiających się w rozprawie błędów.

We wstępie pracy w części odnoszącej się do jej struktury brakuje odniesienia do rozdziału III, czyli recepcji wydarzeń paschalnych w tradycji Kościoła katolickiego. Można ewentualną informację związaną z tym rozdziałem wyprowadzić z zapisu pojawiającego się przed odniesieniem do rozdziału II, ale taka konstrukcja rozbija porządek podany w spisie treści.

We wprowadzeniach do rozdziałów ciekawe są zagajenia odnoszące się do podejmowanej problematyki, rozczarowuje jednak brak ukierunkowania wprost na treści wyakcentowane w punktach je tworzących. Słabą stroną jest nie uwzględnienie przez doktorantkę „kładek tekstowych” łączących jeden z drugim po sobie następujących rozdziałów.

W pierwszym wniosku zawartym w zakończeniu wyprowadzonym na podstawie analiz tekstów biblijnych i Tradycji Kościoła wskazana jest ostrożność i potrzeba korekty w zdaniu brzmiącym: „Ewangelie są opisem wiary apostołów w Syna Bożego. Jako świadkowie opisywanych wydarzeń nie skupiali się oni na relacji historycznej, ale na nauce i znaczeniu czynów Jezusa” (s. 156) na brzmienie: „Ewangelisci, jako świadkowie opisywanych wydarzeń, nie tyle skupiali się na relacji historycznej, ile bardziej na nauce i znaczeniu czynów Jezusa”. Podobnie należałoby przepracować pierwszy wniosek przedłożony z argumentacji teorii i zmienić zdanie z brzmienia: „Rozdźwięk między opisami Ostatniej Wieczerzy w Ewangeliach może być pozorny i większość teorii stara się go wyjaśnić...” (s. 157) na brzmienie: „Rozdźwięk między opisami Ostatniej Wieczerzy w Ewangeliach może być pozorny i większość hipotez stara się go wyjaśnić...”. Przy pisaniu nazwisk mężczyzn w jęz. francuskim konsekwentnie należy je odmieniać i tak wyrażenie: „z prof. Brantem Pitre” (s. 11) „i B. Pitre” (s. 157) powinno być zapisane „Brantem Pitre'm” i „B. Pitre'a” (por. *Słownik Języka Polskiego PWN*). Jak też w tytule w jęz. angielskim: *The mystery of the Last Supper* konsekwentnie stosuje się wielką literę *The Mystery of the Last Supper*.

Tekst w całości aczkolwiek poprawny w niektórych miejscach wymaga korekt stylistycznych. Dla przykładu można przytoczyć następujące wypowiedzi: „Bóg spełnił złożone obietnice, ale ciągle pozostawała jednak z nich” (s. 7); „Izraelici zapomnieli jednak, że obietnica zbawienia została złożona, gdy człowiek popadł w niewolę grzechu, a nie utracił polityczną niezależność” (s. 7); „Chcąc ustalić datę Ostatniej Wieczerzy również stara się wyodrębnić przede wszystkim szczegóły historyczne” (s. 19); „Jako konsekwencja odkryć w okolicach Qumran będą poszukiwania w dalszych obszarach Pustyni Judzkiej” (s. 25); „Podstawową nauką zajmującą się Pasją Jezusa pozostaje teologia, która ma wskazać głębsze rozumienie tych wydarzeń i ich znaczenie dla ludzi” (s. 28); „Odnosiło się do pluralizmu społeczno-religijnego tego czasu, które sprawiała do dziś trudność w mówieniu o judaizmie w liczbie pojedynczej” (s. 47); „Wspólnoty osadzone były w zmartwychwstaniu Jezusa oraz w oczekiwaniu Paruzji” (s. 139).

Doktorantka nie ustrzegła się drobnych literówek w tekście takich jak: „krytycy biblijny” (s. 28); „odnosi do Pachy chrześcijańskiej” (s. 42); „końcem II wieku zwiększyła się” (s. 112); „ale końcem IV wieku” (s. 121); „ważny jest” (s. 145); o „Nowej Pasze” (s. 157), które są do usunięcia i skorygowania.

Przypisy 124, 125, 129 zawierają inny charakter czcionki od przyjętej w pracy *Times New Roman*. Doktorantka nie stosuje w cytowaniach z jednej książki w występujących po sobie przypisach sformułowania: tamże, np. przypis 130,131;

141, 142; 143,144. Za każdym razem, odwołując się do dzieł już cytowanych w przypisach, zawiera pełną informację odnoszącą się do autora, tytułu, miejsca i roku wydania, co wydaje się być zbędne.

Czy doktorantka sprostała przedsięwzięciu? Włożyła niewątpliwie wiele wysiłku. Dokonując kwalifikacji i oceny należy uznać pracę za przemyślaną, właściwie ustrukturalizowaną i metodycznie opracowaną. Przyznać trzeba, że autorka wykazała się kompetencjami redaktorskimi w wystarczającym stopniu.

4. Problemy do dyskusji

1. Czy dotychczasowa wiedza egzegetyczna ułatwia zidentyfikowanie także innych wydarzeń z opisu męki i śmierci Jezusa Chrystusa?
2. Jak można rozumieć Eucharystię w kontekście gestów profetycznych Jezusa Chrystusa?
3. Czy można uznać Ostatnią Wieczerzę za początek materialnej obecności Jezusa i jak należy traktować duchową jej zawartość?
4. Czy życie i działalność Jezusa warunkowane są historią Narodu Wybranego? W jakim stopniu?
5. Czy istnieje perspektywa pogodzenia osiągnięć nauk biblijnych z osiągnięciami nauk ścisłych i empirycznych w konceptualizacji Paschy?

5. Wniosek końcowy

Należy uznać przedłożoną pracę za cenną badawczo. Mając na uwadze wszystko, co zostało ujęte powyżej, uważam, że pracę cechuje swoista oryginalność, jest ona wynikiem niewątpliwie dużego zaangażowania autorki, tak, jak i jej znajomości problemu. W związku z tym sędzę, że przedstawiona rozprawa doktorska może być uznana za odpowiednią do dalszego procedowania i stać się podstawą do nadania autorce tytułu doktora nauk teologicznych. Stawiam wniosek do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II o dopuszczenie mgr lic. Karoliny Rachwał do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Andrzej Proniewski, prof. UwB

Białystok, 24 sierpnia 2022 r.